

Milli yaddaşın xəzinəsi

Beynəlxalq Arxivlər Şurasının (BAŞ) 2007-ci ildə qəbul etdiyi qərarla 9 İyun Beynəlxalq Arxivlər Günü kimi qeyd edilir. Bəşəriyyətin arxiv irsinin qorunması, inkişafı və istifadəsinə xidmət edən BAŞ-nin isə bu il 75 ili tamam olur.

1828-ci il fevralın 10-da Təbriz yaxınlığındakı Türkmənçay kəndində Rusiya ilə İran arasında imzalanmış müqavilə təkcə Azərbaycan xanlıqlarının Rusiyaya birləşdirilməsi ilə nəticələnməmiş, İran tərəfi Azərbaycan xanlıqlarına məxsus arxiv sənədlərinin 6 ay müddətində Rusiyaya təhvil verilməsini öhdəlik götürmüşdür. Bu faktın özü arxiv sənədlərinin dövlətlər üçün nə qədər əhəmiyyət kəsb etməsinə bir daha təsdiq edir. Vaxtilə talan edilərək ölkədən çıxarılmış Azərbaycanla bağlı arxiv materiallarına bu gün dünyanın bir çox arxivlərində rast gəlmək mümkündür. Respublikamızın dövlət arxiv xidməti təşkilatları əməkdaşlıq etdikləri ölkələrin dövlət arxivlərində mühafizə olunan Azərbaycanla bağlı sənədlərin müəyyən edilməsi, onların siyahılarının əldə olunması və xüsusi əhəmiyyətli arxiv sənədlərinin ölkəmizə gətirilməsi istiqamətində fəal iş aparılır.

Azərbaycanda arxiv sənədlərinin sistemli şəkildə toplanılması, mühafizəsi və istifadəsi işinə Xalq Cümhuriyyəti Hökuməti dövründə başlanılmışdır. Cümhuriyyət Hökumətinin Xarici İşlər Nazirliyinin tərkibində çar Rusiyasının Azərbaycanda fəaliyyət göstərmiş yerli idarələrində yaranmış sənədlərin toplanması və dərci məqsədilə xüsusi komissiya yaradılmışdır. Qısa müddət fəaliyyət göstərmiş həmin komissiyanın topladığı sənədlər hazırda DTA-nın fondlarında nadir sənədlər kimi qorunub saxlanılır. İmperiya məmurlarının məxfi qrifli hesabatları, məruzələri, raportları və digər növ sənədlərdən ibarət bu arxiv materialları onların yerli müsəlman əhaliyə olan münasibətinin, milli münasibətlərin qızışdırılmasında yürütdükləri millətçilik siyasətinin mahiyyətinin öyrənilməsində, habelə təqiblərə məruz qalmış dövrün görkəmli şəxsləri barədə ətraflı məlumat almaq üçün qiymətli mənbə hesab olunur. Cümhuriyyət hökuməti tərəfindən yaradılan Fövqəladə Təhqiqat Komissiyasının topladığı materiallar 1918-ci ilin əvvəllərində erməni vandalları tərəfindən xalqımıza qarşı törədilən soyqırımı aktının nəticələrinin öyrənilməsi və vəhşiliklərin beynəlxalq səviyyədə ifşa edilməsində əvəzedilməz tarixi mənbə kimi qiymətləndirilir.

Dövlətin universal informasiya resursları kimi dəyərləndirilən arxiv sənədlərində milli dövlətçiliyimizin inkişaf tarixinin müxtəlif mərhələlərinin öyrənilməsində ilkin tarixi mənbə kimi xüsusi əhəmiyyət daşıyan çoxsaylı məlumatlar vardır. Bu sənəd xəzinəsi bizə vətən tarixinin son 300 illik dövrünü göz önünə gətirməyə, onu öyrənməyə, baş verməmiş hadisə və faktların elmi təhlilini aparmaqla nəticələr əldə etməyə, gələcəyə baxışımızı formalaşdırmağa imkan verir.

Dövlət arxivlərimizdə mühafizə olunan xüsusi qiymətli sənədlərin siyahısında Azərbaycan tarixinin bir çox qaranlıq məqamlarının öyrənilməsi və tədqiqi üçün son dərəcə əhəmiyyətli və oxucu üçün maraqlı olan Zaqafqaziya Seyminin Müsəlman fraksiyasının və Azərbaycan Milli Şurasının fəaliyyətinə dair arxiv materialları da vardır. Bu sənədlər xalqımızın fədakar oğulları və ideya sahiblərinin Azərbaycanın müstəqilliyi uğrunda apardıkları şərəfli mübarizənin şahidi olmaqla bizlərə həmin illərdə bölgədə gedən gərgin siyasi proseslər barədə ətraflı məlumat almağa imkan verir. Həmin sənədlərdən məlum olur ki, 1918-ci ilin fevralında Zaqafqaziyada hakimiyyət orqanı kimi yaradılmış seymin müsəlman fraksiyasının iclaslarında Zaqafqaziyanın müstəqil dövlət elan edilməsi, Türkiyə ilə münasibətlər, Rusiyadan gələn bolşevik təcavüzü, Bakıda, İrəvan quberniyasında ermənilər tərəfindən müsəlman əhalisinə qarşı törədilən qırğınlar, vəhşiliklər və digər məsələlər geniş müzakirə edilmişdir.

Arxiv sənədləri ilə tanış olduqca maddi və mədəni sərvətlərlə zəngin olan vətən torpaqlarına əsrlər boyu şimaldan, cənubdan, şərqdən və qərbdən gələn təhlükələrin miqyasını öyrənmək mümkündür. Dövlət arxivlərimizdə mühafizə olunan və Azərbaycan xalqı üçün ağır nəticələrlə sonlanan "Kürəkçay", "Gülüstən", "Türkmənçay" müqavilələri ilə tanışlıq son 200 ildə xalqımızın başına gətirilən faciələrin miqyasını və bu məkrli siyasəti həyata keçirən qüvvələrin məqsəd və niyyətlərini aydın görmək imkanı verir. Sənədlərin təhlili göstərir ki, XVII əsrdən başlayaraq ermənilər xristian dini etiqadlarından istifadə edərək qərb dövlətlərinin köməyi ilə "böyük Ermənistan" dövləti yaratmaq xülyasına düşmüş və bu işdə onlara Qərb dövlətləri və çar Rusiyası himayədarlıq etmişdir. XVIII əsrdən Cənubi Qafqazı ələ keçirmək üçün geniş hərbi fəaliyyətə başlayan Rusiya XIX əsrin birinci yarısında buna nail olmuş və tarixi Azərbaycan torpaqlarının bir hissəsini imperiyaya qatmağa müvəffəq olmuşdur. Ərazilərimizin işğalı tarixi Azərbaycan torpaqlarında kəskin demoqrafik dəyişikliklərin baş verməsi ilə nəticələnməmişdir. Rus ordusunda xidmət edən erməni millətindən olan zabit və generalların dəstəyi ilə ermənilərin tarixi Azərbaycan torpaqlarına köçürülməsi ərazidə demoqrafik mənzərənin tədricən ermənilərin xeyrinə dəyişməsinə səbəb olmuşdur. Tarixi sənədlər təsdiq edir ki, 1929-cu ilin dekabr ayınadək 8000 mindən yuxarı erməni ailəsi (40 min nəfər) Arazı keçərək Rusiyanın tutduğu İrəvan, Naxçıvan, Qarabağ torpaqlarında məskunlaşmışdır. Eyni zamanda həmin il Rusiya ilə Türkiyə arasında imzalanan Ədirnə müqaviləsindən sonra türk xalqına qarşı törətdikləri cinayətlərdən qorxaraq 14 mindən artıq erməni ailəsi (84600 nəfər) rus ordusunun köməyi ilə tarixi Azərbaycan torpaqlarına köçürülmüşdür. Dövlət arxivlərimizdə saxlanılan o dövrün statistik hesabatları, məlumat kitabları həyata keçirilən bütün köçürmələrə baxmayaraq, XX əsrin əvvəllərində hazırkı Ermənistan ərazisində yaşayan əhalinin əksəriyyətinin doğma torpaqların əbədi və özəli sakinləri olan azərbaycanlılardan ibarət olduğunu təsdiq edir. Bu ərazidə azərbaycanlıların say tərkibinin azalması bədnam Daşnak partiyasının 1918-20-ci illərdə yaratdığı

Ararat respublikası dövründə daha böyük vüsət almışdır. Ermənistan dövləti öz mövcudluğunun ilk günündən qədər Azərbaycan torpaqlarını işğal etməyə çalışmış, daşnaklar İrəvan quberniyası, Zəngəzur, Cavanşir, Şuşa qəzalarının yüzlərlə kəndini yandıraraq məhv etmiş və yerli əhaliyə qarşı misli görünməyən vəhşiliklər, qırğınlar törətməklə 100 mindən artıq azərbaycanlıyı öz yurd yerlərini tərk etməyə məcbur etmişlər.

Arxiv fondlarımızda saxlanılan Ermənistan SSR-dən azərbaycanlı kolxozçuların və digər azərbaycanlı əhalinin Azərbaycanın Kür-Araz ovalığına köçürülməsi haqqında SSRİ Nazirlər Sovetinin sədri tərəfindən 1947-ci və 1948-ci illərdə imzalanmış qərarlar belə faktları bir daha təsdiq edir. Ermənistandan azərbaycanlıların köçürülməsinə yönəldilmiş bu qərarlar ittifaq hökumətinin başında duranların ermənilərlə birləşərək xalqımıza qarşı yönəlmiş ən böyük repressiya və deportasiya siyasətinin təzahürü, XX əsrin əvvəllərinə qədər bu ərazilərə köçürülən ermənilərin həmin torpaqlarda daha geniş əl-qol açmasına yönəlmiş ən ədalətsiz qərarlar idi.

Bu gün Prezident İlham Əliyevin Qarabağ və Qərbi Azərbaycan məsələləri ilə bağlı ölkə daxilində və beynəlxalq səviyyədə apardığı ardıcıl və məntiqli dövlət siyasəti erməni xislətinin beynəlxalq miqyasda ifşasına və tarixi ədalətin bərpasına istiqamətlənmişdir. Müzəffər Ali Baş Komandanın rəhbərliyi ilə beynəlxalq səviyyədə aparılan işlər, həyata keçirilən tədbirlər 44 günlük Vətən müharibəsində olduğu kimi, çox tezliklə dünyada erməni mifinin darmadağın edilməsi və soydaşlarımızın tarixi torpaqlara qayıdışı ilə nəticələnməkdir. Bu şərəfli missiyanın həyata keçirilməsi və tarixi ədalətin bərpasında dövlətin mötəbər informasiya resursu olaraq arxiv sənədlərinin əvəzsiz əhəmiyyəti vardır. Bütün bu qeyd olunanlar son 200 ildən artıq bir dövrdə Ermənistan-Azərbaycan münasibətləri kontekstində regionda baş vermiş hadisələrin obyektiv təhlili və həlli üçün arxiv sənədlərində tutarlı faktların mövcudluğunu ortaya qoyur və bu sahədə fundamental elmi araşdırmaların aparılması üçün qiymətli mənbə olduğunu təsdiq edir.

Dövlət arxivlərimizdə peşəkər tədqiqatçılar tərəfindən elmi araşdırmaların aparılması üçün zəngin sənəd bazası mühafizə olunduğu kimi, həm də sənədlərdən səmərəli istifadə üçün lazımı şərait yaradılıb. Bu sahədə qabaqcıl dünya ölkələrinin təcrübəsi öyrənilərək normativ hüquqi baza təkmilləşdirilib, istifadəçilərin, tədqiqatçıların arxiv sənədlərinə əlçatanlığı və çıxış imkanlarının genişləndirilməsi məqsədilə informasiya texnologiyalarının nailiyyətlərindən istifadəyə başlanılıb. Görülən tədbirlər, istifadəçilərin arxiv materiallarına giriş imkanlarının genişləndirilməsi həm də dövlətin ideoloji tapşırıqlarının daha səmərəli həllinə və iqtisadi aktivliyinin artmasına xidmət edir, yeni realıqda cəmiyyətdə arxivlərin rolunun daha dəqiq müəyyənləşdirilməsinə imkan yaradır. Hazırda arxivlər mənbə yaratmaq və məlumat vermək istiqamətində, başqa sözlə, sənədləri toplamaq, saxlamaq, qeydiyyatını aparmaq və istifadəçilərin arxiv materiallarına açıq, sərbəst və rahat çıxış imkanlarının yaradılması istiqamətlərində geniş fəaliyyət göstərir.

**Həsən HƏSƏNOV,
Azərbaycan Respublikası
Milli Arxiv İdarəsi rəisinin
müavini**